

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2019, 3 (1): 98-116

**Musa Carullah'ın Faaliyetlerinin Aydın'ın Sosyal Sorumluluğu
Bağlamında İncelenmesi**

An Inquiry of Musa Carullah Activities in The Context of Social Responsibility
of Intellectuals.

Sümeyye Beyza ABAY ALYÜZ

Dr. Araş. Gör., Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

Asist. Dr. Yalova University, Faculty of Art and Design

sbeyzaabay@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-5974-4560

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 08.03.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 09.04.2019
Yayın Tarihi / Published : 10.04.2019
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Abay Alyüz, S . (2019). Musa Carullah'ın Faaliyetlerinin Aydın'ın Sosyal Sorumluluğu Bağlamında İncelenmesi. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 98-116. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/tiad/issue/43978/537420>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Musa Carullah'ın Faaliyetlerinin Aydının Sosyal Sorumluluğu Bağlamında İncelenmesi

Öz

Bireysel sosyal sorumluluk, özellikle aydınlarla birlikte ele alındığında, toplumun sorunlarına dikkat çeken, bu sorunların çözümüne öncülük eden, toplumu aydınlatmaya çalışan bir sorumluluk alanı karşımıza çıkmaktadır. Aydınların sosyal sorumluluğu bir bireyin yüklenilebileceği sorumlulukların çok daha fazlasını kapsar. Çünkü aydın, Aydın olmanın gereği bazı sorumlulukları omzunda yük hisseder. Toplumun gelişmesi, iyiliği, refahı aydının kafasını yordduğu, hatta hayatını adadığı bireysel sosyal sorumluluk alanıdır. Bu bakımdan çalışmada bireysel sosyal sorumluluk çerçevesinden hareketle, aydınların sosyal sorumluluğu ele alınmış, Kazan toplumunun iyiliği ve refahı için, Musa Carullah'ın sosyal sorumluluk anlayışı değerlendirilmiştir. Musa Carullah'ın Rusya'daki Türklerin güçlü bir toplum olarak ayakta kalabilmeleri adına, özellikle eğitim, kadınların sosyal hayata kazandırılması ve Türklerin Ruslaşmasına yönelik düşünceleri ele alınmış, dini-fikhî tartışmalara değinilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sorumluluk, Bireysel Sosyal Sorumluluk, Aydın, Musa Carullah, Kazan.

An Inquiry of Musa Carullah Activities in The Context of Social Responsibility of Intellectuals

Abstract

Individual social responsibility; especially when it is handled together with intellectuals, drawing attention to problems of society, leading solutions for these problems, is a wide range of responsibilities that trying to enlighten the society. The social responsibility of an intellectual covers much more than a responsibility that an individual can take. This is because an intellectual, by the very fact of being an intellectual, feels some responsibilities on his/her shoulders. Social responsibility of an intellectual covers the development of the society, its well-being and wealth. These are the areas where an intellectual thinks over and even dedicates his/her own life to. In this regard, in this study acting from the frame of society responsibilities; the social responsibility of intellectuals has been discussed and Musa Carullah's social responsibility understanding for the well-being and wealth of the Kazan society has been evaluated. Musa Carullah's concerns on turks that remain a strong society in Russia, especially education, Involvement of women in the social life and thoughts about non-Russification of Turks has been discussed. However, Discussion on religious matters has not been focused on.

Keywords: Social Responsibility, Individual Social Responsibility, Intellectual, Musa Carullah, Kazan.

Giriş

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad: 2602-3067]

Cilt / Vol: 3,
Sayı/Issue: 1,
2019

Günümüzde yaygın olarak kullanılan “sosyal sorumluluk” kavramı, daha çok işletmeler ile birlikte anılmaktadır. İşletmelerin ekonomik, sosyal ve etik sorumluluklarını niteleyen bu kavram, işletme sahipleri ve çalışanlarının topluma karşı duyarlı olmalarını vurgulamaktadır. Sosyal sorumluluk kavramı 1950 yılında literatüre geçmiş bir kavram olmakla birlikte, ilk defa “İş adamlarının sosyal sorumlulukları” olarak ele alınmıştır. 1930 sonrasında ağır şartlarda çalışan işçilere yönelik iş adamlarının sorumlu olduğunu anlatan ve bu doğrultuda hareket etmeye yönlendiren, iş adamlarına yönelik bir dizi ahlaksal kuralı da barındıran çok yönlü bir kavram olarak ele alınmıştır.¹ Bu anlamda kavramın kurumsal boyutundan önce bireysel boyutunun ön plana çıktığı söylenebilir.

Diğer yandan, eğer sorumluluk kavramına insanî boyutuyla bakacak olursak, insanların bir arada yaşadığından beri kendi davranışlarından sorumlu olduğunu düşündüğümüzde kavramın insanlık tarihi kadar eski olduğunu görürüz. Özünde çevresiyle çatışma yaşamak istemeyen birey, davranışlarından sorumlu olduğunu, hatta davranışlarının neticesinde cezalandırmaya da maruz kalacağını bilir. Diğer yandan birey, gönüllü bir şekilde daha fazla sorumluluk üstlenerek sorumluluk alanını genişletebilir. Birey, içinde yaşamış olduğu toplumun sorunlarına ilişkin kendisi üzerinde sorumluluk hissedebilir ve toplum genelinde yaşam kalitesinin artması, daha sürdürülebilir bir yaşamın mümkün olabilmesi ya da daha iyi bir çevre için sorumluluk alanını genişletebilir ve sosyal, ekolojik, ekonomik alanlarda gönüllü olarak sorumluluklar üstlenebilir. Bu bağlamda bireysel sosyal sorumluluk, bireyin hem zorunlu olarak davranışlarından sorumlu olduğunu hem de gönüllü olarak sorumluluklar üstlendiğini nitelemektedir.

Aydın sosyal sorumluluğu ise, aydının topluma karşı sorumlu yönünü nitelemektedir. Aydın'ın toplumsal sorunlarla ilgilenmesi, toplumsal sorunlara kafa yorarak, toplumun iyiliği için çabalaması aydının sosyal sorumluluğu olarak anlaşılmaktadır. Bu bakımdan “aydın” ve “sosyal sorumluluk” kavramları birlikte anıldığında, özel bir sosyal sorumluluk alanı karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gelişmeye çalışan toplumlarda aydınların sosyal

¹ Reingard Zimmer, *Corporate Social Responsibility–Ausübung sozialer Verantwortung als Pflicht des Unternehmens* (2006), 3; Howard R. Bowen, *Social Responsibilities of the Businessman* (In: Harper&Row, New York: 1.Auflage, (1953), 6.

sorumluluk yönü, toplumun yönlendirilmesinde büyük rol oynamaktadır. Kazan toplumunda, Musa Carullah, toplumun iyiliği ve refahı için sorumluluklar üstlenerek, Rusya'daki Türklerin güçlü bir toplum halinde ayakta kalabilmeleri adına, özellikle eğitim, kadınların sosyal hayata kazandırılması, Türklerin Ruslaşmamasına yönelik düşünceleri gibi sosyal meseleler hakkında toplumu aydınlatma noktasında sorumluluk üstlendiği bilinmektedir.

Bu makale çalışmasında biz, önce sorumluluğun tanımı yanı sıra sorumluluğun bireysel ve kurumsal boyutlarını irdeleyeceğiz. Ardından aydın kavramı ve aydının sosyal sorumluluğunu anlam sahası ve kullanım şekillerini göz önünde bulundurarak inceleyeceğiz. Makalenin temelini oluşturan bu alt başlıkları müteakip Carullah'ın bir aydın olarak Müslüman Kazan toplumuna karşı hissettiği sorumluluğu ve bu kapsamda neler yaptığını tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamız, Carullah'ın görüşlerini konu alan diğer araştırmalardan onun Kazan halkına karşı bir aydın duyarlılığıyla hissettiği sosyal sorumluluğu incelemesiyle ayrılmaktadır.

1. Sosyal Sorumluluğun Boyutları

Sorumluluk kavramının ahlak felsefesindeki modern kullanımı 100 yıllık geçmişe sahiptir. Bu bakımdan kavramın kullanışı "etik" ve "zorunluluk" gibi alanlarla ilişkili olarak kavramlaşmıştır.² Sorumluluk kavramı, literatürde genellikle üç boyutta; sorumluluğun subjesi, objesi ve sorumluluk çeşitleri şeklinde ele alınmaktadır. Bu durumda sorumluluğun taşıyıcı subje, "kim" sorusuna cevap ararken, "ne için" sorumluluk taşındığı sorusu ise bizi objeye götürür. Diğer yandan, sorumluluk çeşitleri hukuksal ve ahlaksal olabileceği gibi, üstlenilen bir görev sorumluluğu veya taşınan bir rolün sorumluluğu da sorumluluk çeşitleri olarak ele alınabilir. Bu anlamda sorumluluğa yapılan atfa göre, sorumluluk kavramı da farklı açıdan ele alınabilir.³ Bu açıdan bakıldığında, kavramın etik ve hukuk gibi alanlarla beraber anılması bizi sorumluluğun "zorunluluk" ve "ödev" kısmına götürmektedir. Nitekim sorumluluk (mesuliyet) sözcüğü Türkçede, "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi"

² Bernd Carsten Stahl, *Das kollektive Subjekt der Verantwortung*, Zeitschrift für Wirtschafts und Unternehmensethik (1(2): 2000), 225-236.

³ Stahl, *Das kollektive Subjekt der Verantwortung*, 226.

anlamında karşılık bulur.⁴ Bu durumda bireylerin sorumluluğundan bahsettiğimizde, öncelikle zorunlu bir sorumluluk alanından, yani bireyin günlük hayat akışı içerisinde davranışlarından mesul olmak zorunda olduğu ve bunun da genel itibariyle ahlaksal ve etik alanda değerlendirilen bir sorumluluk alanı olduğunu görüyoruz. Nitekim toplum içinde belli normlara göre yaşamak zorunda olan birey, mesul olduğu bu davranışlardan da hesap verme yükümlülüğü taşımakta ve cezalandırmalara da maruz kalabilmektedir. Fakat diğer nokta, bireyin gönüllü olarak kendi davranışları dışında topluma, çevreye karşı bazı sorumluluklar da taşıyabileceği ve kendi sorumluluk alanı genişletebileceği noktasıdır.

Çevre içinde yaşayan birey, hayatını devam ettirdiği müddetçe diğer çevrelerle ilişki içinde bulunur. Birey, bu çevre içerisinde öncelikle kendisine karşı sorumludur. Fakat birey kendi davranışları ve öz iradesiyle gerçekleştirmiş olduğu olayların sonuçlarını üstlenmesi dışında, aslında ilişkiye girdiği diğer sistemlere karşı da sorumluluk duyar ya da duyabilir. Bunu gönüllü olarak yapabileceği gibi, toplumun onayını daima almak isteyen bireyin çevresiyle ters düşmemek adına, sosyal konumunu güçlendirmek ya da dinî sebeplerden dolayı da zorunlu olarak sorumlu davranma eğilimi içerisinde olabilir. Birey, sorumluluk alanını daraltabilir ya da genişletebilir. Hatta bireysel güdülenme, gruplarla işbirliği sonucunda toplumsal bilinçlendirmeyi arttırarak, sivil bir hareket haline gelebilir.

Sorumluluk birçok boyutta, çeşitli yönlerden ele alınabilir. Bu sorumluluk boyutlarında hangi noktaların ortak olduğunu belirlemek kolay değildir. Ancak sorumluluğun üç genel karakterinden söz edilebilir. İlki, sorumluluğun insan ve toplum yaşamını iyileştirmesidir. İyi yaşam düşünçesi her zaman

sorumluluk konsepti ile bağdaştırılır. İkincisi, bir davranışı takip eden sorumluluğun moral ve etik değerlendirmelerle ilişkili olmasıdır. Üçüncü ise, sorumluluğun bir önemlilik arz etmesidir.⁵ Özellikle sorumluluğun sosyal yönü konuşulduğunda, yukarıda sayılan birinci madde, yani "insan ve toplum yaşamını iyileştirme" çok büyük önem arz etmektedir. Burada sorumluluğu üstlenen özne ister birey, ister kolektif bir hareket, kurum ya da bir

⁴ TDK, 2014.

⁵ Stahl, *Das kollektive Subjekt der Verantwortung*, 226.

organizasyon olsun, eğer sorumluluğun sosyal yönünü ön planda tutuyorsa, şüphesiz etkileşim toplumla gerçekleşecektir ve bu sorumluluğun “gönüllülük” boyutu öne çıkacaktır.

Bireylerin sosyal sorumluluğu dendiğinde ise, toplum içinde yaşayan bireyin sosyal alana yönelik sorumluluğundan bahsedilmektedir. Birey, içinde yaşamakta olduğu toplumun ya da tüm insanlığın daha sürdürülebilir bir yaşama sahip olması için ekonomik, kültürel, sosyal, çevresel gelişmeye destek vermek amaçlı gönüllü olarak sorumluluk taşıyabilir. Bu açıdan bireyin toplumun iyiliği ve refahı adına üstlendiği tüm gönüllü sorumlulukları bireysel sosyal sorumluluk başlığı altında ele alabiliriz. Birey bunu bazen sivil bir hareketin zinciri olarak yerine getirebilir bazen de tek başına sorumluluk üstlenebilir. Son zamanlarda özellikle toplum nezdinde belli bir değere sahip sanatçıların, toplumda okutulmayan kız çocuklarına destek, okul öncesi eğitimin önemi konusunda toplumu bilinçlendirmek ve kreş eğitiminden tüm çocukların faydalanması için anaokulları açma vb. gibi faaliyetlerle bu konularda çeşitli girişimler başlatması bireysel sosyal sorumluluk olarak değerlendirilebilir. Eraslan’a göre bireysel sosyal sorumluluk, bireylerin toplumsal problemlere yönelik bilinçlilik hali olup eylemlerin gerçekleştirildiği grup veya toplumun istek ve ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Bu sorumluluğun kapsamı değişebilir.⁶

Diğer yandan, gerek Osmanlı kültüründen gerekse İslâm dininden tevarüs edilen hayırseverlik anlayışı da, sosyal sorumluluk anlayışının Türk kültüründe bu denli önem kazanmasının önemli nedeni olarak görülebilir. Bu anlamda zengin, kendisini fakire karşı sorumlu hissetmektedir. Nitekim bireysel sosyal sorumluluk alanında örnek verebileceğimiz zenginlerimiz, bazen bir şehrin kalkınmasında dahi çok önemli paylara sahip olmaktadır. Örneğin son dönemin önemli hayırseverlerinden İzzet Baysal, şehre verdiği katkılardan dolayı Bolu şehriyle anılarak önemli bir isim haline gelmiştir.

Sosyal sorumluluk, son zamanlarda popüler bir kavram olarak karşımıza çıkmış, 2000’li yıllardan beri literatürde sıklıkla irdelenen bir kavram haline gelmiştir. Fakat genel itibariyle, “sosyal sorumluluk” denildiğinde çoğunlukla işletmeler akla gelmektedir ve işletmelerin sosyal sorumluluğu kavramın çerçevesini de belirlemiştir. Her ne kadar literatürde kavramın kurumsal

⁶ Levent Eraslan, *Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*, Aile ve Toplum 12/7 (2011): 83.

boyutu bu kavramın ön plana çıkarılmış olsa da ve “kurumsal bir davranış” olarak ele alınsa da, aslında kurumsal sosyal sorumluluğun ilk çıkış noktası kurum adına iş adamlarının sosyal sorumlu davranması gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. 1950’li yıllarda Bowen’ın “İş adamlarının sosyal sorumlulukları” adlı yapıtı, kurumsal sosyal sorumluluğun doğuşu olarak görülmektedir. Bu bağlamda kurumsal sosyal sorumluluğun da öncelikli olarak bireysel boyutunun ön plana çıktığını ve iş adamlarının “sosyal sorumlu” yapısı zamanla kurumla ilişkilendirildiğini söyleyebiliriz.

Kurumsal sosyal sorumluluk, günümüzde, işletmelerin sosyal, ekolojik, ekonomik olarak topluma karşı duyarlı hareket etmesini ifade etmekte ve asıl amacının ekonomik açıdan kazanım elde etmek isteyen işletmelerin topluma faydasını sorgulamaktadır. Bu bağlamda, daima daha fazla kazanç elde etmek üzerine kurulu Friedmancı görüşe göre, işletmelerin tek sorumluluğu kazançlarını maksimize etmektir.⁷ Eğer işletmeler bu amaçlara ulaşırsa, bu pozitif etki toplumun geneline de etki edecektir. Friedman’a göre sadece bireyler sorumluluk taşır. İşletmelerin sosyal sorumluluğu iş yerleri kurmak, çevre kirliliğine karşı duyarlı davranmak gibi hukuki ve etik sorumlulukları kapsamaktadır. Bu görüş, işletmelerin sosyal sorumluluk alanını daraltan bir tanımlama olarak görülebilir. Davis’e göre ise (1960)⁸, işletmeler sosyal çevrelerinden izole olamazlar ve bu çevrenin kaynaklarını kullandıkları gibi, ilişkiye girdikleri çevreye de bir şeyler vermek zorundadırlar. İngilizce olarak “give back society” olarak ifade edilen “topluma geri ver” düşüncesi, işletme felsefesinde kurumsal sosyal sorumluluğun temel düşüncesini oluşturur⁹ ve literatürde neredeyse bir slogan haline gelmiştir. Görüldüğü gibi, işletmeler de, ilişkiye girdiği tüm sistemlere karşı sorumlu davranmak zorunda oldukları gibi, bu sosyal sorumluluklarını daraltabilir ya da toplumdan aldıkları onayı arttırma gibi nedenlerle gönüllü olarak bu sorumluluk alanını genişletebilir ve bazı toplumsal problemler konusunda da sorumluluk üstlenebilirler.

⁷ M. Friedman, *The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits*, New York Times Magazine 13/32-33 (1970): 122, 126.

⁸ Davis, K., *Can business afford to ignore social responsibilities?*, California Management Review, 2(3). (1960): 70–76.

⁹ Sümeyye Beyza Abay, *Corporate Social Responsibility in der Türkei*, Deutschland: Akademiker Verlag, (2014), 17-18.

Görüldüğü gibi, ister kurum olsun ister birey olsun, üstlenmiş oldukları sosyal sorumlulukların odak noktası toplumun refahı ve iyiliğidir.

Sorumluluk, bireysel sosyal sorumluluk ya da kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında ele alındığında, ortak nokta öncelikle zorunlu olarak davranışlardan sorumlu olma durumudur. Bu durum davranışlardan mesul olmayı nitelemektedir. Birey ya da kurumların sorumluluk alanlarını genişletmesiyle toplumun iyiliği ve refahı için de sorumluluk üstlenmesi ise gönüllü bir sosyal sorumluluk alanını göstermektedir. Bireysel sosyal sorumluluk bağlamında aydınlar ele alındığında, aydınların toplumsal iyiliği amaçlayarak fikri mücadele vermeleri, toplumu yönlendirme çabaları onların sosyal sorumlu yönünü göstermektedir.

2. Aydınların Sosyal Sorumluluğu

Aydınlar ve sanatçılar toplum nezdinde kanaat önderleri olarak kabul edilen, görüşleri ve iddiaları önemsenen ve toplumu düşünceleriyle harekete geçirebilen, toplumu fikren, ruhen ve ahlaken yönlendirme gücüne sahip olan kişilerdir. Asar'a göre aydın, daha akılcı ve daha insancıl olmak zorundadır. Böyle bir donanıma sahip olan aydın, daha iyi bir toplum düzenine ulaşabilme hedefinin önündeki engellerin nasıl aşılabileceğine yönelik saptamalarda bulunur, bu doğrultuda yapılması gerekenleri inceler, onlar için mücadele verir ve yaşamını büyük ölçüde bununla uyumlu hale getirir.¹⁰ Ülgener, aydınların belli başlı fonksiyonlarını; kültür değişimine öncülük etme; değişimi daha popüler hale getirme; yeni zevk ve üslubun öncülüğünü sürdürme; halkın sosyal ve politik tercihlerini etkileme olarak sıralar.¹¹ Aydının temel vasfı; ilişkisellik, tarihsellik ve eleştirelliktir. İlişkiseldir; çünkü yaşadığı düzen ve topluma ilişkin çıkarımlar yapan, her düzeyde yaşananları bağlantılandıran ve bunları yorumlayıp açıklayan biridir. Tarihseldir; çünkü sadece yaşadığı dönemi değil, geçmişten geleceğe olay ve olguları bir bütün içinde kavramaya ve anlamlandırmaya çalışır. İnsanlığın seyri, yürüyüşü, geleceğinin hangi düzeylerde yaşanacağı hakkında kestirimlerde bulunur. Eleştireldir; çünkü yaşananlara sadece görünürlüğü üzerinden değil; nedenleri, etkileri ve arka planından hareketle yaklaşır; kabullenmez ve sorgular. Aydın, bu sorgulamayı

¹⁰ Hüseyin Asar, *Aydın Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, Anafilya Türkçe Edebiyat Kültür ve Sanat Sitesi Dergisi 108 (2010): 11.

¹¹ Sabri F. Ülgener, *Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 35 (1975): 9.

elbette insanlık için daha iyinin ortaya konulması amacıyla yapar. Aydın, düzenin ve ilişkilerin dayattıklarını kabul etmez, aksine direnir, yeni anlamlar ve üretimler yapmak için çalışır.¹²

Aydın tanımlamalarına bakıldığında, dikkat çeken nokta, aydın ve toplum arasındaki ilişkidir. Aydın, toplumu şekillendirmeye, savundukları doğrultusunda onları yönlendirmeye muktedirdir. Bu bakımdan sosyoloji de aydın-toplum ilişkisini "aydınlar sosyolojisi" başlığıyla ele almıştır. Aydınlar sosyolojisi, belli bir fikir ve değer anlayışının aydın tarafından başkalarının ihtimal dâhilindeki tutum ve davranışlarını etkilemek üzere çevreye yansıtılması üzerinde durur. Yani aydınlar sosyolojisi, aydın ve çevre ilişkisinin çıkış noktasını aydından alır, bunu oradan toplum yapısına, çevrenin zevk ve tercihlerine yönelik bir etkileme biçimi olarak görür ve değerlendirir.¹³ Bu bakımdan, aydın-toplum arasındaki bu sürekli ilişkide aydının en önemli özelliği, toplumu savunduğu fikirler doğrultusunda yönlendirme yeteneğine sahip olmasıdır. Diğer yandan, aydından topluma doğru giden bu etkileşim sürecinde aydın bireyin sahip olduğu yeteneklerle, toplumun iyiliği ve refahı adına bazı toplumsal problemleri önceden sezmesi ve bu doğrultuda toplumu uyandıracak fikrî ve fiilî yönlendirmelerde bulunmayı bir sorumluluk olarak üstlenmesi aydın kişiliğinin en önemli özelliğidir. Bu anlamda aydının sosyal sorumluluğu, aydının yaşamış olduğu çevre içerisinde, toplumun yapısını ve sorunlarını gözlemlemesi sonucunda, toplumun iyiliğini ve refahını sağlama ya da sürdürmeye yönelik her türlü fikrî ve fiilî harekete öncülük etmesidir.

Ali Şeriati (ö. 1977), aydını, bizzat yaşadığı tarihsel ve sosyal mekânda kendi insani konumunun bilincinde olan kimse olarak tanımlar. Bu bilinç, zorunlu olarak ona bir sorumluluk yüklemektedir. Aydın, özbilinç ve sorumluluk taşır. Şeriati, tahsilli aydını tahsilsiz olana tercih etse de tahsilli ve eğitimli olmayı tek başına bir değer olarak görmez. Şeriati, çağdaş aydının günümüzde üstlenmesi gereken rol ve misyonu tarihteki peygamberlerin rol ve misyonuna benzetir. Ona göre aydının kendi çağındaki sorumluluğu, tıpkı bir peygamber gibi kendi toplumuna rehberlik etmek, kitlelere mesajı aktarmak, halkın tıkanmış kulaklarına bilinç ve kurtuluş nidasını duyurmak, onlara yön göstermek,

¹² Ali Haydar Fırat, *Türkiye'de Gazeteci ve Aydın Kimliği: Atilla İlhan*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı, 2012: 21.

¹³ Ülgener, *Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını*, 10-11.

donuklaşmış toplumun dinamizm kazanmasını sağlamak ve hareketsiz kalmış toplumda yeni bir iman ateşini tutuşturmadır. Bu, bütün tahsilliler, bilginler, filozoflar, bürokratlar, teknisyenler, sanatçılar ve zihin emekçilerinden oluşan entelektüel sınıf mensuplarının başaramayacağı bir roldür. Aydının rolü, halkı bilinçlendirme, onlara coşkunun bir iman kazandırma ve çağında ideali belirlemedir.¹⁴

Aydını entelektüelden ayıran Şeriatî'ye göre aydın, konumunun farkında olan, yani dünya, toplum ve tarihteki durumundan haberdar olan ve doğal olarak her ilişkideki şahsi sorumluluğunu gören insandır. Gerçek aydın, toplumunun maruz kaldığı sömürü ve istismarı bütün kapsam, derinlik ve aciliyetiyle varlığının derinliklerinde hisseder ve bunun nasıl ortadan kaldırılabileceğine dair çareler üretir. Bir toplumun sömürüye tutsak olduğu özel bir zaman ve mekânda birey, doğru seçim, sömürü karşıtı tutum, kahramanca mücadele, ihlâslı, fedakâr ve devrimci bir ruhla sorumluluk sahibi aydın çehresinde ortaya çıkar.¹⁵

Şeriatî, aydının misyonunu, hayatı organize etmek suretiyle toplumun önderlik, gelişim ve değişimini sağlamak, yani insanı gerçekte olması gereken noktaya ulaştırmak olarak belirler. Aydın, bir bilgin, teknisyen ve entelektüelden farklı olarak kervanın dizginini elinde tutar ve onu yönetir. Aydının en belirgin özelliği, toplumunu gerçek haliyle tanıması, halkıyla empati kurması, anlaşması, zamanını tanıması ve zamanının istek, ihtiyaç, ıstırap ve ideallerini hissetmesidir. Şeriatî, semavi dinlerin peygamberlerini; Konfüçyüs, Budha ve Zerdüş gibi Uzak Doğu dinlerinin kurucularını ve çağdaş dönemden de Gandhi (ö. 1948) ve Nehru (ö. 1964) gibi önderleri aydın örnekleri olarak takdim eder.¹⁶ Aydın, bir toplumun sosyal ve kültürel değişime ihtiyaç duyduğu her dönemde hangi ilgi ve eğilimde olursa olsun, her halükârda eleştirel bir bakışa sahiptir. Şeriatî'ye göre siyasi bir önder aydın olabilir de aydının misyonu topluma siyasal liderlik yapmak değildir. Aydın kendisinin farkında olan bir mutaassıptır. Aydının taassubu, kendisi ile başkasının değişen ve hareketli diyalektik mevziinde belirlenmektedir. O, tabiat ve insanlık dışı etkenler karşısında insanı tutar. Emperyalist, ırkçı ve sömürgeci kutup karşısında ise mahkûm, mazlum ve sömürülen sınıfı tutar.

¹⁴ Ali Şeriatî, *Ne Yapmalı*, trc. H. Kırlangıç - M. Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 217-218.

¹⁵ Şeriatî, *Ne Yapmalı*, 405-408.

¹⁶ Ali Şeriatî, *Öze Dönüş*, trc. H. Kırlangıç - M. Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 137-140.

Aydın olmanın belirgin özelliklerinden biri, onun grup sorumluluğu ile grupsal bağlılığı birbirine karıştırmamasıdır.¹⁷

3. Musa Carullah'ın Bir Aydın Olarak Kazan Toplumundaki Sosyal Sorumluluğu

Mûsâ Cârullah (1875-1949), İslâm dünyasının Buhara, İstanbul, Mısır, Şam, Hicaz ve Hindistan ve gibi büyük ilim merkezlerinde şer'î ilimler tahsili yapmış, daha sonra çeyrek asır kadar dönemin modern bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Petersburg'da yaşamıştır. Buna bakarak Cârullah'ın İslâmî ilimlere vukufiyeti kadar modern düşünce hareketlerine aşinalığı da olan bir âlim ve düşünür olduğu söylenebilir.¹⁸ Musa Carullah, 20. yüzyıl başlarında Rusya Müslümanlarının en çok tanınan din âlimidir. Yenilik taraftarı ve geniş ufuklu bir zat olan Carullah, dinî ve sosyal meselelere getirdiği yeni ve özgün yorumlarıyla, büyük bir fikrî canlılık ve hareket uyandırmıştır.¹⁹ Carullah, kölelik, tesettür, kadın hakları ve özellikle kadınların mirastaki payları ve kız çocuklarının eğitimi, aile reisliği, şahitlik, İslam hukukun dinamizmi, içtihat, bilimsel gelişme ve aklın önemi gibi birçok modern problemle ilgilenmiş, bunlara yönelik Kur'anî yorum ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Carullah, İslâm'ın modern dünyanın sorunlarına verecek uygun cevaplarının olduğunu savunmuş ve bunlara dair aklî ve naklî ve deliller getirmeye çalışmıştır. Carullah, Kur'an hükümleri ile modern durum arasında herhangi bir uyumsuzluk ve çatışmanın olamayacağı görüşünerdir.²⁰

Görüldüğü gibi, Carullah'ın Ceditçi (yenilikçi) bir aydın olarak görülmesinin en büyük sebebi, dindeki taklitçi anlayışa karşı çıkması ve modern dünya ile Kur'an konusunda bir bağ kurmaya çalışmasından dolayıdır. Nitekim bu bağlamda, pozitif bilimler alanlarında eğitimi, kadınların sosyal hayata katılımının önemini dini âlim kimliğiyle Kur'an açısından da yorumlamıştır.

¹⁷ Şeriati, *Öze Dönüş*, 224, 290, 297.

¹⁸ Mustafa Şentürk, *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 48 (2012): 257.

¹⁹ Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 5.

²⁰ Ahmet İşleyen, *Ceditçi Bir Aydın Gözüyle Çağdaş Meseleler: Musa Carullah Bigiyef Örneği*, Toplum Bilimleri Dergisi 7/13 (2013): 313.

Musa Carullah Bigiyef'in fikri çabalarının merkezini oluşturan düşünce Batı toplumunun medeniyette yükselmesine karşı İslâm toplumunun geri kalışının sebepleridir. Eserlerinde bu konuda fikirler ileri sürmüş ve çözüm önerileri getirmiştir. Musa Carullah, ilerlemeyi ya da gerilemeyi sadece maddi sebeplere dayandırmak yerine din, hukuk, felsefe gibi içtimai unsurları ön plana çıkarır. Neden Batı'nın ilerleyip, Doğu'nun geri kaldığını sorgulamaya başladığında ise en büyük sebebin dinin iyi anlaşılıp uygulanmamasına bağlı olduğu tespitinde bulunur.²¹ Bu açıdan Musa Carullah, aydın kimliği ile din âlimi kimliğini aynı noktada buluşturmuş ve İslâm dinini toplumun ilerlemesinde bir engel olarak görmemiş, aksine gelişmiş bir toplum olmak için dinin doğru yorumlanması konusunda toplumu bilinçlendirmeye çalışmıştır.²² Ona göre, İslam dünyasının medeniyet alanında geri kalmasının başlıca sebeplerinden biri, İslam'ın fikir hürriyeti temelini ihmal edilmesi ve içtihad yolunun ihmal edilmesidir. Carullah, insan topluluğunun ilerlemesini ancak bu hürriyetlerle mümkün olduğunu belirtmiştir.²³

Carullah son derece üretken bir yazar, aktif bir eylem adamı ve gazetecidir. 1905-1917 arasında, toplumsal hayat, siyaset ve eğitime dair yazdığı eserlerle, çok önemli bir tarih malzemesi bırakmıştır.²⁴ Musa Carullah hakkında yazılanlar oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Musa Carullah'ın ilk biyografisi, 1910'da Kazan'da çıkan Zaman Kalindarı'nda yayınlanır. İstanbul'da bulunan Rusyalı Tatar gençlerinden Alimcan el-İdrisi, 1914'te Türk Yurdu'nda daha ayrıntılı bir biyografi yayınlar. Büyük bir hayranlıkla ele alınan bu biyografide, Carullah'ın derin ilminin yanında eşsiz bir medeni cesarete de sahip, iddia edildiği gibi Müslüman Luther'i olmasa bile hicri 14. asrın müceddidi olduğu yazılmıştır.²⁵ Fakat ülkenin geçirmiş olduğu siyasi değişimden dolayı, Sovyet dönemiyle beraber hakkında yazılan övgü dolu yazılar başkalaşım geçirmiştir. Sovyet döneminde dine ve din adamlarına karşı alınan tavrın olumsuzluğa doğru evrilmesine paralel olarak, o zamana kadar terakkiperver bir aydın telakki edilen Carullah, artık eskimiş fikirlerin

²¹ Nurhan Kuzu, *Osmanlı'dan Modern Türkiye'ye Geçiş Döneminde Aydınların Medeniyet-Din İlişkilerine Bakışı Hüseyin Kazım Kadri ve Musa Carullah Bigiyef Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005), 82.

²² Musa Carullah Bigiyef, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, haz. Musa Bilgiz (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 5.

²³ Abdullah Battal Taymas, *Musa Carullah Bilgi: Kişiliği, Fikir Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Sıralar Matbaası, 1958), 36.

²⁴ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 5.

²⁵ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 11.

temsilcisi, Pan-İslâmist ve Pan-Türkist eğilimli biri olarak görülmeye başlanmıştır.²⁶

Musa Carullah, yaşadığı dönemde, Müslümanların karşı karşıya geldikleri problemlere cevap bulmaya çalışmış olan bir aydındır. O, Rus hâkimiyeti altındaki bir bölgede esaret altında yaşayan; bağımsızlık mücadelesi veren; farklı kültürlerle iç içe yaşamak durumunda kalan; modern dünyanın birçok toplumuna göre siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan geri kalmış olan bir toplumun üyesidir. Bu yüzden içinde yaşadığı toplumun sorunlarıyla doğal olarak ilgilenmiştir. Mesela o, yaşadığı bölgenin yıllarca siyasi, askerî ve kültürel olarak Rus istilasına maruz kalmış olması sebebiyle bağımsızlık için çareler aramış ve Kazan Türklerinin geleceği ile ilgili birçok faaliyette aktif olarak yer almıştır.²⁷

Musa Carullah en büyük sosyal sorumluluğunu, kendi dini birikimiyle dinin doğru yorumlanmasının teşvikinin yanında, çok doğal ki, Rusya'daki Türkî kimliğini korumak adına halkı bilinçlendirme faaliyetleri ile sürdürüyordu. Bu bağlamda, 1916'da Aliye Medresinin kuruluşunun onuncu yılı dolayısıyla yapılan toplantıda, Alimcan İbrahimov'un, -Türki halklar için tek bir kültür oluşturmanın mümkün olmadığını, her bir Türki halkın kendi edebi dili, edebiyatı ve kendi milli kültürünün gelişmesi gerektiğini- dile getirmesi sonrasında, Carullah buna karşı çıkar ve Rusya'da yaşayan Türki halkları için ortak bir edebi dil oluşturmanın gereğinden bahseder.²⁸ Bu anlamda Carullah sadece Tatar Türklerini değil, bu bölgede yaşayan tüm Türkî halklarını sosyal ve kültürel anlamda birleştirici bir gücün olması gerektiğinin önemine vurgu yaptığı söylenebilir.

Fakat Rus mekteplerinde okuyan Müslüman çocukları, içinden çıktıkları topluma yabancılaşmışlardı. Carullah, hamiyet duygusundan ve milli duygulardan tamamen uzaklaşmış olarak gördüğü bu kimseler hakkında hayal kırıklığı içindeydi. Ve bu durumu hükümetin Ruslaştırma siyasetinin sonucu olduğunu dile getirdi. Nitekim o dönemde Türk kökenli hakların nasıl birleştirileceğine dair girişimler başlatıldı ve bir siyasi parti projesi hayata

²⁶ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 12.

²⁷ İşleyen, *Ceditçi Bir Aydın Gözüyle Çağdaş Meseleler: Musa Carullah Bigiyef Örneği*, 313.

²⁸ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 92.

geçirildi. 16-21 Ağustos 1906'da Nijini Novgorod'da resmi izin alınarak yapılan ve 250 kişinin katıldığı Rusya Müslümanları III. Kongresi'nde "Müslüman İttifakı" adında bir siyasi partinin kurulması kararlaştırılır. O dönemde Rusya'da yaşayan Türk kökenli hakları bir araya getiren asıl değer dindir ve bu toplantıda söz alanların bütün ifadeleri din eksenslidir.²⁹ Nitekim toplantının amacının Rusya'da yaşayan Türk kökenler arasındaki ayrıştırmaları yok etmek olduğu göz önüne alındığında, toplantının diğer gündemi, kökenler arasındaki mezhep farklılıklarına yapılan vurgu önem taşımaktadır. Bu vurgu şu şekilde ifade edilir: "Müslümanların hepsi birdir, mezhep ayrılıkları önemsizdir ve ortak bir dinî idare kurmaya engel değildir."³⁰ Bu durum Carullah ve diğer aydın arkadaşlarının Rusya'da yaşayan Müslüman Türk toplumunu birleştirme, ortak değerlere sahip olduklarını vurgulayarak, toplumu bilinçlendirme amacı taşıması açısından ciddi bir sosyal sorumluluk örneğidir. Nitekim başlatılan bu bilinçlendirme çalışması ile yürütülen siyasi faaliyet sonucunda, 1906 yılının Nisan ayında yapılan parlamento seçimlerinde Rusya Müslümanları, 524 mebuslu Rusya Millet Meclisine 25 milletvekili gönderirler. Ancak bu ilk mecliste çoğunluğun liberal gruplardan oluşması Çar idaresinin hoşuna gitmez ve Meclis, Temmuz 1906 fermanıyla feshedilir. Rusya Müslümanların II. ve III. seçimlerde de, Meclise girme girişimleri sürer fakat ciddi kısıtlamalarla karşılaşılır ve III. seçim döneminde (1907-1912) özellikle Terakkiperver kurumlar, medreseler ve mektepler takibata uğrar; sakıncalı görülen âlimler sürgün edilir.³¹ Carullah bu konulardaki görüş ve değerlendirmelerini Ülfet Gazetesindeki yazılarında ortaya koymuştur.³²

Musa Carullah'ın eserlerine bakıldığında, toplumu şekillendirmek istediği diğer nokta eğitim konusudur. Carullah'a göre Müslümanların başarıları gereken önemli görevlerin başında, toplumsal, ekonomik ve siyasal problemleri çözüme kavuşturmak gelmektedir. Bunun için önce medreselerin ıslah edilmesi gerekir.³³ Carullah, İslâm dünyasının Batı medeniyeti karşısındaki geri kalmışlığını eğitim sisteminin bozukluğuna bağlar. Carullah, öğretim

²⁹ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 45-46.

³⁰ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 47.

³¹ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*, 48.

³² Musa Carullah Bigiyef, *Rusya Müslümanlarının Üçüncü Nedvesi*, Ülfet, No. 37, 38 (Gülşah İleri, *Musa Carullah'ın Eserlerinde Rusya Müslümanlarının İlk Siyasi Faaliyetleri: 1905-1906 Yazıları* (MÜ. TAE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016), 66-67.

³³ Şentürk, *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 258.

programında pozitif bilimlere yer vermeyen ve sosyal hayattan kopuk olan eğitim anlayışını eleştirir. Bunun gereği olarak hem medreselerin ıslahını kabul etmeyen Kadimcilere hem de medreselerde sadece modern bilimlerin okutulmasını savunan bazı Cedidcilere karşı çıkar.³⁴ Ona göre, İslâm ümmetin ölüm uykusundan uyanması, eğitim ve öğretimi geliştirmesi gerekmektedir. Ona göre, cehalet ve tembellikten ancak bu şekilde kurtulmak mümkündür. O bu düşüncesini şu sözlerle ifade eder: "Bizi cahilliğin esaretinden ancak talim terbiye kurtarabilir, talim-terbiye de mektep ve medreseler aracılığıyla yapılır."³⁵ Medreselerin ıslahı Carullah'ın vurguladığı önemli bir noktadır nitekim eğer Müslümanlar bu medreseleri ıslah eder ve bu medreseler birçok ilmi öğrenmeye hazır hale gelirse, tahsili kolay, sonuç almaya da yakın olursa; işte o zaman dışarıdan hiçbir müdahale Müslümanları etkileyemez.³⁶ Bu bağlamda Carullah'ın eğitim anlayışı; bir kurum olarak eğitimin bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasal işlevlerinden hareketle; bütün bir toplumun maddi manevi kalkınmasının temelini eğitim ile atılabileceği şeklindedir.³⁷

Carullah'ın, toplumun iyiliği ve refahı yolunda önem verdiği bir diğer önemli mesele, kadın hakları ve özellikle kadının eğitimidir. O, yaşadığı dönem ve coğrafyada kadının içinde bulunduğu durumundan hoşnut değildir. Ona göre, bu kapsamdaki problemlerin başında kız çocuklarının eğitimideki ihmal gelmektedir. Aile büyükleri ve ümmetin rehberleri bu konuya gereken önemi vermekle yükümlüdürler. Çünkü cehalet ve zaruret genel olarak bütün insanları etkilese de bundan daha çok kadınlar zarar görmektedir.³⁸

Carullah'a göre kadınlar, İslâm'ın tanıdığı birer hak olarak sosyal, siyasal, medeni ve ekonomik tüm haklara sahiptirler. O, kadın ve kızların sosyal hayattaki durum ve derecelerini annelerin ailedeki önemi üzerinden açıklar. Ona göre annelerin aile içindeki ehemmiyet ve itibarları ne kadar ise o milletin

³⁴ Şentürk, *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, 265.

³⁵ Şentürk, *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, 265.

³⁶ Şentürk, *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, 265.

³⁷ Musa Carullah Bigiyef, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, 50-56.

³⁸ Şentürk, *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, 259.

de milletler arasındaki itibar ve ehemmiyeti o kadardır.³⁹ Carullah'ın kendi zamanının toplumunda gördüğü en önemli sorunlardan biri kız çocuklarının okula gönderilmemesidir. O, fitnenin bahane edilerek kadınların eğitim ve öğretim haklarından mahrum bırakılmasına karşı çıkar.⁴⁰ Carullah, bunların yanı sıra kadınların sosyal hayata katılmasını ve kadınların şahitliği ve mirasta kadının payı gibi bazı özel haklar konusuna da dikkat çeker. Bilimin hızla geliştiği dünyada, İslâm'ın akla verdiği önem üzerinde ısrarla durur ve "hür akıl her hakikatten mizanidir" der. Ayrıca Kur'an'ın fikir hürriyetine büyük önem verdiğinden, İnsan Hakları Evrensel Beyanemesi'nin Kur'an'da tanınan haklar karşısındaki pozisyonundan bahseder ve İslâm'ın ilk asırlarındaki ilmi çalışmaları buna delil olarak gösterir.⁴¹

Maraş'a göre Carullah, içtihat kapısının kapatıldığı şeklindeki kabulün İslam hukukunda taklitçilik ve katılaşıma yol açtığını düşünür. Carullah, mezhep taklitçiliğini, Kur'an'ın birkaç müçtheadin görüşleriyle neshedilmesi olarak değerlendirir. O, içtihat kapısının kapandığı algısını yıkmaya ve maslahatı gözetken fıkhi anlayışın diriltme yönünde çaba göstermiştir. Carullah'ın bu konuda önerdiği metod, hükümleri vakıadan hareketle tespit etme metodu ile lafızca yöntemi birleştirmektir.⁴²

Musa Carullah'ın yaşadığı yıllar, Osmanlı'nın dağılma sürecine girdiği, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı; Çarlık Rusya'sının sona doğru yaklaştığı ve Bolşevik ihtilali hazırlıklarının yapıldığı yıllardır. Bu dönemde Batı dünyası hızla gelişmekte iken İslâm âlemi geri kalmışlık içinde bocalamaktadır. Musa Carullah işte bu şartlar altında bir aydın sorumluluğu içinde mücadele eder.

Görüldüğü gibi Carullah, toplumun iyiliği ve refahı üzerinde tehdit olarak gördüğü konularda toplumu bilinçlendirmekten ve hatta toplumun tabu olarak gördüğü hususlarda görüşlerini dile getirmekten çekinmemektedir. O, Müslümanların sorunlarını ve İslâm dünyasının geri kalma nedenlerini teşhis ve tespit etmiş; bu konuda eserleri yoluyla görüşlerini ortaya koyarak fikri

³⁹ Musa Carullah Bigiyef, *Uzun Günlerde Oruç*, trc. Yusuf Uralgiray (Ankara: Kazan Türkleri Yardımlaşma Derneği, 1975), 232.

⁴⁰ Musa Carullah Bigiyef, *Kur'an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, haz. Mehmet Görmez (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 1999), 34.

⁴¹ İşleyen, *Ceditçi Bir Aydın Gözüyle Çağdaş Meseleler: Musa Carullah Bigiyef Örneği*, Toplum Bilimleri Dergisi, 313.

⁴² İbrahim Maraş, *Musa Carullah (1875-1949) ve Türk-İslam Düşüncesindeki Yeri*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi 12/47 (2016): 121-131.

uyanışa destek vermiştir. Bu açıdan bakıldığında, Carullah'ın gerçek bir aydın sorumluluğu içinde davrandığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Musa Carullah'ın faaliyetlerini aydın'ın sosyal sorumluluğu bağlamında incelediğimiz bu çalışmada aydın'ın tanımını yaptık ve sosyal sorumluluğunun çerçevesini ortaya koyduk. Çalışma neticesinde Musa Carullah'ın bağımsızlık mücadelesi veren ve sosyo-kültürel olarak ayakta durmaya çalışan Rusya Müslümanlarının dertleriyle hemhal olduğu ve bir aydın olarak hayatını bu mücadeleye adadığı sonucuna ulaşılmıştır. Carullah, Rusya'daki Müslüman Türklerin fikrî uyanışını sağlamayı, toplumsal ilerlemenin önündeki engelleri tespit edip kaldırmayı, bu konuda gerek siyasi gerek yazdığı eserler ve çıkardığı gazeteler aracılığıyla toplumda fiilen bazı konularda tutum değişikliği sağlamayı kendisine sorumluluk edinmiştir. Musa Carullah'ın hayatını bu idealler için adanması bilinçli bir aydın sorumluluğu olarak görülebilir.

Musa Carullah, modern dünyanın çok gerisinde kalan, Rusya hâkimiyetindeki Türki toplulukların toplumsal gelişmesinin sağlanabileceğini söylemiş ve dört konuya önemle dikkat çekmiştir: Bunların birincisi, dini doğru yorumlamadır. Araştırmamızda dinin Carullah açısından modern dünyaya geçişte bir engel değil, toplumsal ilerlemeyi motive edecek etkili bir güç olduğu tespit edilmiştir. İkinci husus, Carullah'ın, toplumsal varlığını sürdürmeye çalışan Rusya'daki Türk toplumunu her zaman birleştirici, ortak değerlerini keşfeticisi, birlik duygusunu besleyici bir politika gütmek adına ortak kültür ve ortak değerlerin önemine her zaman dikkat çekmiş olmasıdır. Büyük önem arz eden üçüncü nokta, eğitimidir. Medreseler konusunda ıslaha gidilmesi ve pozitif bilimlere gereken önemin verilmesi halinde eğitimle ilerlemiş Türk toplumunun önünde hiçbir engel kalmaz. Carullah için önemli dördüncü mesele kadındır. Carullah, kadına toplumda gereken önemin verilmemesini düşünmüş ve kız çocuklarının okutulması, kadınların sosyal hayata katılımını sağlama konusunda görüşlerini sıklıkla dile getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Carullah, toplumsal sorunları aydın duyarlılığıyla fark etmiş ve sorumluluk hisseden bir aydın olarak toplumu yönlendirme görevini üstlenmiştir. Daha doğrusu, toplumsal değişim ve ilerlemeyi sağlama gayesinde, aydından topluma doğru giden etkileşim sürecine öncülük etmiştir.

Çalışma neticesinde, Carullah'ın kendisini İslâmî ilimlerle donatmanın yanı sıra kendi çağının fikir ve akımlarına belli bir düzeyde vakıf olduğu, aydın bilincinin kendisine yüklediği sorumluluğu toplumun geliştirilmesi yönünde yerine getirmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle Carullah'ın Şeriatı tarafından güçlü bir şekilde vurgulanan her çağdaş aydının yükümlü olduğu peygamberî misyonu hassasiyetle yerine getirmeye çalıştığı söylenebilir.

Kaynakça

- Abay, Sümeyye Beyza. *Corporate Social Responsibility in der Türkei*. Deutschland: Akademiker Verlag, 2014.
- Asar, Hüseyin. *Aydın Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, Anafilya Türkçe Edebiyat Kültür ve Sanat Sitesi Dergisi, 108 (Haziran 2010).
- Bowen, Howard. R. *Social Responsibilities of the Businessman*. In: Harper&Row, New York: 1. Auflage, 1953.
- Carullah Bigiyef, Musa. *Rusya Müslümanlarının Üçüncü Nedvesi*, Ülfet, No. 37, 38 (Gülşah İleri, *Musa Carullah'ın Eserlerinde Rusya Müslümanlarının İlk Siyasi Faaliyetleri: 1905-1906 Yazıları*. MÜ. TAE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016).
- Carullah Bigiyef, Musa. *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Haz. Musa Bilgiz. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Carullah Bigiyef, Musa. *Kur'an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*. Haz. Mehmet Görmez. Ankara: Kitabiyat Yayınları. 1999.
- Carullah Bigiyef, Musa. *Uzun Günlerde Oruç*. Trc. Yusuf Uralgiray. Ankara: Kazan Türkleri Yardımlaşma Derneği, 1975.
- Davis, K. *Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities?* California Management Review, 2/3 (1960): 70-76.
- Eraslan Levent. *Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması*, Aile ve Toplum. 12/7 (24 Ocak-Şubat-Mart 2011).
- Fırat, Ali Haydar. *Türkiye'de Gazeteci ve Aydın Kimliği: Atilla İlhan*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı, 2012.
- Friedman, M. *The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits*, New York Times Magazine, 13/32-33 (September 1970): 122, 126.
- İşleyen, Ahmet. *Ceditçi Bir Aydın Gözüyle Çağdaş Meseleler: Musa Carullah Bigiyef Örneği*, Toplum Bilimleri Dergisi, 7/13 (Ocak-Haziran 2013): 311-330.
- Kanlıdere, Ahmet. *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı Eserleri Fikirleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Kuzu, Nurhan. *Osmanlı'dan Modern Türkiye'ye Geçiş Döneminde Aydınların Medeniyet-Din İlişkilerine Bakışı Hüseyin Kazım Kadri ve Musa Carullah Bigiyef Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Maraş, İbrahim. *Musa Carullah (1875-1949) ve Türk-İslam Düşüncesindeki Yeri*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 12/47 (2016): 121-131.

Stahl, Bernd Carsten. *Zeitschrift für Wirtschafts- und Unternehmensethik*. Jg., Heft 2 (2000): 225-236.

Şentürk Mustafa. *Musa Carullah'ın Eğitim Üzerine Düşünceleri Tarihu'l-Kur'an ve'l-Mesahif Adlı Eseri Bağlamında*, A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 48 (2012): 257-268.

Şeriati, Ali. *Ne Yapmalı*. Trc. H. Kırlangıç – M. Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.

Şeriati, Ali. *Öze Dönüş*. Trc. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Taymas, Abdullah Battal. *Musa Carullah Bilgi: Kişiliği, Fikir Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Sıralar Matbaası, 1958.

TDK

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.535eb6bb688a47.68557522 (10.01.2014)

Ülgener, Sabri F. *Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 35 (1975).

Zimmer, Reingard. *Corporate Social Responsibility – Ausübung sozialer Verantwortung als Pflicht des Unternehmens*. 2006.

